

บทบาทพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ในประเทศไทย

THE ROLE OF LOCAL MUSEUMS AND BUDDHIST MONKS IN THE CONSERVATION OF HISTORICAL SITES AND ARTIFACTS IN THAILAND

ดร.แม่ชีจิราภรณ์ ขนาดนิต¹, พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ (บุญทอง)², พระสมุห์นพดล อตถยุตโต (สุทนต์)³,
พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนต์ (สุทนต์)⁴, พระมหาพุดผัด ปณญาวุโธ (พูนพัต)⁵
วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{1,2,3,4,5}

Dr. Maechee Chiraporn Khanardnid¹, Phra Maha Suphawut Thanawuttho (Boonthong)²,
PhrasamuNoppadol Atthayutto (Suthon)³, PhramahaNarongsak Sutanto (Suthon)⁴,
Phra Maha Phutthipan Panyawuttho (Phunphat)⁵
Buddhapanya Sri Dvaravati Sangha College Mahachulalongkornrajavidyalaya University^{1,2,3,4,5}
Corresponding Author E-mail : joomchiraporn@gmail.com¹

(Received : August 27, 2025; Edit : September 3, 2025; accepted : September 7, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “บทบาทพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุในประเทศไทย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับความหมาย แนวคิด และบทบาทของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุในประเทศไทย โดยอาศัยการทบทวนวรรณกรรม เอกสารทางวิชาการ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า โบราณสถานและโบราณวัตถุในประเทศไทยส่วนใหญ่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป หรือศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และเทคโนโลยีในแต่ละยุคสมัย การอนุรักษ์โบราณสถานจึงเปรียบเสมือนการดูแลรักษามรดกทางจิตวิญญาณและดำรงชีวิตที่สืบทอดจากบรรพชน พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านปรากฏบทบาทสำคัญในฐานะสถาบันถาวรที่รวบรวม อนุรักษ์ และจัดแสดงวัตถุสะท้อนวิถีชีวิต ภูมิปัญญา และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อการศึกษาและสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ขณะที่พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้พิทักษ์ดูแลศาสนสถาน และผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ ผ่านการบูรณะ ซ่อมแซมศาสนวัตถุ การเผยแพร่ธรรมะ และการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ แต่ทั้งนี้พบว่าทั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและพระสงฆ์ยังเผชิญความท้าทายในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านงบประมาณ การขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการบูรณะ หรือผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่อาจทำลายคุณค่าเชิงวัฒนธรรม หากไม่บริหารจัดการอย่างเหมาะสม สรุปได้ว่า พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านและพระสงฆ์ต่างมีบทบาทเชื่อมและเสริมกัน โดยพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านทำหน้าที่เก็บรวบรวมและเผยแพร่ความรู้เชิงวัฒนธรรม ขณะที่พระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาและสร้างจิตสำนึกในเชิงศาสนาและคุณธรรม ทั้งสองกลไกนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการธำรงรักษาและสืบทอดโบราณสถานและโบราณวัตถุให้คงอยู่คู่สังคมไทย

คำสำคัญ: พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน, พระสงฆ์, โบราณสถาน, โบราณวัตถุ, การอนุรักษ์วัฒนธรรม, มรดกทางวัฒนธรรมไทย

Abstract

The academic article “The Role of Local Museums and Monks in the Conservation of Historical Sites and Antiquities in Thailand” aims to synthesize knowledge regarding the meanings, concepts, and roles of local museums and monks in preserving Thailand’s cultural heritage. This study is based on a review of literature, academic documents, and relevant laws. The findings reveal that most historical sites and antiquities in Thailand are closely linked to Buddhism, including temples, ordination halls, vihāras, stupas, Buddha images, and various forms of art, all of which reflect the prosperity of Thailand’s economy, politics, society, and technology in different periods. The conservation of historical sites can thus be regarded as safeguarding both spiritual heritage and a “living textbook” passed down from ancestors. Local museums play a crucial role as permanent institutions that collect, preserve, and display objects reflecting local ways of life, wisdom, and history, thereby serving educational purposes and fostering public awareness, with a strong emphasis on community participation. Meanwhile, monks serve as spiritual leaders, guardians of sacred sites, and transmitters of conservation knowledge through the restoration of religious objects, the dissemination of Dhamma, and cooperation with state agencies in heritage preservation. However, both local museums and monks face contemporary challenges, including limited budgets, insufficient knowledge of proper restoration practices, and the adverse impacts of tourism, which may undermine cultural values if not carefully managed. In conclusion, local museums and monks play complementary and interconnected roles: museums focus on collecting and disseminating cultural knowledge, while monks are responsible for safeguarding sacred sites and cultivating moral and spiritual awareness. Together, these two mechanisms are vital for the preservation and transmission of historical sites and antiquities as enduring elements of Thai society.

Keyword: Local museums, Buddhist monks, Historical sites, Artifacts, Cultural conservation, Thai cultural heritage

บทนำ

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ชนชาติไทยรับมาจากดินแดนต้นกำเนิด คือ ประเทศอินเดียตอนกลาง ตามข้อสันนิษฐานในยุคเถรวาท นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชผู้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ 3 ได้โปรดส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีคณะหนึ่งนำโดยพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เดินทางมาเผยแผ่ยังแคว้นสุวรรณภูมิ หลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบในประเทศไทย ได้แก่ ศิลารูปธรรมจักรกับกวางหมอบ และแท่นสลุบที่จังหวัดนครปฐม ซึ่งสะท้อนรูปแบบศิลปวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช อันถือเป็นร่องรอยสำคัญที่แสดงถึงการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาในแผ่นดินนี้ และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์การก่อเกิดโบราณวัตถุที่สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีอาจยึดติดอยู่เพียงการภาคภูมิใจในแก่นธรรมคำสอนที่ลึกซึ้งเท่านั้น หากจำเป็นต้องปรับวิธีการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับยุคสมัย โดยอาจใช้ศิลปวัตถุเป็นสื่อช่วยในการปลูกฝังศรัทธาและเผยแผ่ธรรมะ เพื่อให้กระแสแห่งพุทธธรรมแผ่ซ่านไปในจิตใจผู้คน ช่วยดับไฟกิเลส และนำสันติสุขกลับคืนสู่โลก ซึ่งภารกิจนี้ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกฝ่าย โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นกำลังหลักในการธำรงพระศาสนา ดังที่ปรากฏในพุทธโอวาทว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงแสดงธรรมให้ดังงามในเบื้องต้น ให้ดังงามในท่ามกลาง ให้ดังงามในที่สุดลงรอบ จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีอุสึในดวงตาน้อยย่อมสามารถรู้ทั่วถึงธรรมได้ เขาเหล่านั้นจักไม่บรรลุมรรคธรรมเพียงเพราะไม่ได้ฟังธรรม” และยังมีพระดำรัสต่อว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้เราเอง ก็จักไปยังอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรมเช่นเดียวกัน” (วิม. (ไทย). 4/32/39)

โบราณสถานส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานและสิ่งก่อสร้างสำคัญ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต อสังหาริมทรัพย์เหล่านี้สามารถสะท้อนเรื่องราวทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยีของมนุษยชาติในแต่ละยุคสมัย อันเป็นข้อมูลสำคัญที่อนุชนรุ่นหลังสามารถศึกษาค้นคว้าเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ ทั้งนี้ การศึกษาโบราณสถานจำเป็นต้องอาศัยความรู้พื้นฐานด้านต่าง ๆ ประกอบกัน และบางกรณีต้องมีการสืบค้นเชิงโบราณคดีเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงที่

ถูกต้องและครบถ้วน โบราณสถานจึงเปรียบเสมือนแหล่งเรียนรู้หรือตำราที่มีได้เรียบเรียงเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ถ่ายทอดเรื่องราวไว้ในรูปของวัตถุและสถานที่ อีกทั้งยังสามารถเปรียบได้กับ “ผู้อาวุโส” หรือ “บรรพบุรุษของมนุษยชาติ” ที่ดำรงอยู่มาอย่างยาวนาน แม้บางแห่งจะชำรุดทรุดโทรม หมดสภาพการใช้งาน แต่ก็ยังคงคุณค่าเชิงประวัติศาสตร์และจิตวิญญาณอยู่เสมอ การดูแลรักษาโบราณสถานจึงเปรียบเสมือนการปฏิบัติต่อบรรพบุรุษหรือญาติผู้ใหญ่ ซึ่งควรแสดงออกด้วยความเคารพ นอบน้อม และถ่อมตน เพื่อสืบทอดคุณค่าและรักษามรดกอันล้ำค่านี้ไว้ให้คงอยู่ต่อไป (พระมหาเสถียร ถาวรรณโม (เกษาชาติ), 2555 : 46) ความสัมพันธ์ในอดีตระหว่างพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ปรากฏชัดในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้พิทักษ์ดูแลโบราณสถานและโบราณวัตถุ ซึ่งถือเป็นเสนาสนะและศาสนวัตถุของวัด วัดในประเทศไทยจึงมิได้มีบทบาทเพียงเป็นศาสนสถานสำหรับพำนักศึกษา ปฏิบัติพระธรรมวินัย และประกอบศาสนกิจของสงฆ์เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของสังคมไทยในอดีต อันสะท้อนถึงพลังแห่งศรัทธาและความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา หลักฐานดังกล่าวปรากฏผ่านงานศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความงดงาม ประณีต และวิจิตรพิสดารอย่างยิ่ง อาทิ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป งานปั้นปูน และงานจิตรกรรม ซึ่งล้วนเป็นผลงานศิลปะที่มีอายุสร้างขึ้นใหม่ให้เสมอเหมือนในปัจจุบัน การดำรงอยู่ของศิลปวัตถุและสถาปัตยกรรมเหล่านี้ จึงไม่เพียงแต่เป็นเครื่องบอกความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรม หากยังสะท้อนบทบาทสำคัญ of พระสงฆ์ในฐานะผู้สืบทอดและปกป้องรักษามรดกอันล้ำค่าของแผ่นดินไทยด้วย (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550 : 59)

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรมเป็นสมบัติทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม ปัจจุบันทั้งภาครัฐและเอกชนได้จัดตั้งหน่วยงานเพื่อดูแลและออกกฎระเบียบในการควบคุมการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีโบราณสถานพร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำและแกนนำสำคัญในการดูแลจัดการแหล่งโบราณสถานอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ยังคงมีโบราณสถานหลายแห่งที่ถูกบุกรุกหรือทำลายด้วยการขาดจิตสำนึกและการมีส่วนร่วม ซึ่งน่าเสียดายที่ผู้ทำลายโบราณสถานอันเป็นสมบัติของชาติกลับเป็นลูกหลานไทยเอง (กรมศิลปากร, 2533 : 110) การอนุรักษ์โบราณสถานถือเป็นงานที่ละเอียดอ่อนและซับซ้อน ต้องอาศัยกระบวนการที่มีขั้นตอนหลากหลาย ตั้งแต่การตรวจสอบสภาพความเสียหาย การวิเคราะห์ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเสื่อมสลาย ตลอดจนการกำหนดแนวทางการบูรณะซ่อมแซม สิ่งสำคัญคือพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่อนุรักษ์จำเป็นต้องศึกษาและทำความเข้าใจโบราณสถานนั้น ๆ ในมิติรูปแบบ สถาปัตยกรรม วัสดุที่ใช้ รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมและภูมิประเทศ เมื่อมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว จึงสามารถกำหนดวัตถุประสงค์และแนวทางที่เหมาะสมที่สุดในการอนุรักษ์ได้ โดยอาศัยความร่วมมือจากนักวิชาการหลายสาขาวิชามาร่วมกันพิจารณา โบราณสถานยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความสำเร็จทางการสร้างสรรค์ในอดีต เกือบทั้งหมดมีลักษณะเป็นงานสถาปัตยกรรมซึ่งผ่านกระบวนการออกแบบและการก่อสร้างอย่างประณีต โดยศิลปกรรมดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมของชุมชนในช่วงเวลานั้น อีกทั้งยังสะท้อนพัฒนาการของงานช่าง ทั้งจากประสบการณ์ภายในกลุ่มช่างเองและจากอิทธิพลภายนอก ผลงานเหล่านี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญที่บ่งบอกถึงความเจริญด้านปัญญา เทคนิค และศิลปะของมนุษย์ในอดีต ฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นเมืองทั้งเมือง ผังเมือง อาคาร สิ่งปลูกสร้าง หรือลวดลายตกแต่งเพียงเล็กน้อย ต่างก็มีคุณค่าในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมและเป็นผลสัมฤทธิ์ทางศิลปกรรม การเปลี่ยนแปลงหรือซ่อมแซมโดยพลการ เช่น การทุบทำลายปูนปั้นเดิมออก หรือการเสริมแต่งอาคารให้สมบูรณ์โดยไม่ยึดตามหลักวิชาการ ล้วนเป็นการทำลายโบราณสถานทั้งสิ้น แม้ว่าช่างร่วมสมัยอาจมีฝีมือไม่ด้อยไปกว่าช่างโบราณ แต่ด้วยความแตกต่างของยุคสมัย ย่อมทำให้จิตวิญญาณและความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดออกมาแตกต่างกันไปด้วย (อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, 2530 : 13-38)

เห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีรากฐานมาจากอินเดียตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีคณะพระโสดาภะและพระอุตรเถระเป็นผู้เผยแผ่ จนเกิดหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ธรรมจักร กวางหมอบ และแท่นสลุบที่นครปฐม สิ่งเหล่านี้กลายเป็นหลักฐานสำคัญของการตั้งมั่นพระพุทธศาสนาและการก่อเกิดศิลปวัตถุในดินแดนไทย โบราณสถานและโบราณวัตถุส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นศาสนสถาน เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป และงานศิลปกรรมที่งดงามประณีต ซึ่งไม่เพียงทำหน้าที่ทางศาสนา แต่ยังสะท้อนความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และเทคโนโลยีในอดีต ตลอดจนเป็นแหล่งเรียนรู้และตำรามีชีวิตที่ถ่ายทอดเรื่องราวโดยไม่ต้องใช้ลายลักษณ์อักษร การดูแลรักษาโบราณสถานจึงเปรียบเสมือนการเคารพบรรพบุรุษ

และเป็นการสืบทอดจิตวิญญาณทางวัฒนธรรม ในอดีต พระสงฆ์ มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้พิทักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของวัด วัดไม่เพียงเป็นที่พำนักและสถานประกอบศาสนกิจ แต่ยังเป็นศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรมของสังคม พระสงฆ์จึงเป็นผู้นำในการปกป้องรักษาและถ่ายทอดมรดกอันล้ำค่าเหล่านี้สู่คนรุ่นหลัง ปัจจุบัน แม้จะมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมและอนุรักษ์ แต่ก็ยังมีโบราณสถานจำนวนมากถูกทำลายจากการขาดจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของชุมชน ท่ามกลางความท้าทายนี้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจึงเข้ามามีบทบาทในฐานะแหล่งรวบรวม อนุรักษ์ และถ่ายทอดเรื่องราวความรู้เกี่ยวกับโบราณวัตถุและวิถีชีวิตของชุมชน ทำให้ประชาชนได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของมรดกวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงกับบทบาทพระสงฆ์ที่ยังคงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้ดูแลศาสนวัตถุในวัด กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและพระสงฆ์ต่างมีบทบาทร่วมกันในการธำรงรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติทำหน้าที่เก็บรวบรวมและเผยแพร่ความรู้ ขณะที่พระสงฆ์เป็นผู้ดูแลรักษาโดยตรงในพื้นที่ศาสนสถาน ทั้งสองจึงเป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์ สืบทอด และปลูกฝังจิตสำนึกแก่สังคมไทยให้เห็นคุณค่าและร่วมปกป้องรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติให้ยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีรากฐานจากดินแดนอินเดียและได้สร้างมรดกทางวัฒนธรรมในรูปของโบราณสถาน โบราณวัตถุ และงานศิลปกรรมอันทรงคุณค่ามากมาย โบราณสถานที่ไม่เพียงทำหน้าที่ทางศาสนา แต่สื่อถึงความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และเทคโนโลยีในอดีต อีกทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้และดารามิชีวิตที่สืบทอดคุณค่าโดยไม่จำเป็นต้องผ่านลายลักษณ์อักษร การอนุรักษ์จึงเสมือนการเคารพบรรพชนและการธำรงรักษาจิตวิญญาณทางวัฒนธรรมของชาติ ในกระบวนการนี้ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญมาแต่อดีตในฐานะผู้พิทักษ์โบราณสถานและศาสนวัตถุ ขณะที่วัดทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางแห่งศิลปวัฒนธรรมของชุมชน ขณะเดียวกัน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติได้เข้ามามีบทบาทเสริมในฐานะแหล่งรวบรวม อนุรักษ์ และถ่ายทอดองค์ความรู้และวิถีชีวิตของชุมชนสู่สาธารณชน การมีบทบาทร่วมกันของพระสงฆ์และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจึงเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษามรดกทางวัฒนธรรมไทย ดังนั้น บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุในประเทศไทย เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นความสำคัญ คุณค่า และเพื่อเสนอแนวทางสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของชาติให้ยั่งยืนสืบไป

แนวคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถาน

ความหมายของพิพิธภัณฑสถาน

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้รวมความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” และ “พิพิธภัณฑสถาน” เข้าเป็นความหมายเดียวกัน หมายถึง “สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 789) นอกจากนี้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จะเป็นคำที่ปรากฏในพจนานุกรมแล้วยังพบคำนี้ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 21 (พายุ-ภักดี) พ.ศ.2530 อีกด้วย ซึ่งสารานุกรมไทยได้บันทึกเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานไว้ ดังนี้ “สถานที่ซึ่งเก็บรักษาสิ่งของต่างๆ มักนิยมเรียกสั้นๆ ว่า “พิพิธภัณฑสถาน” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้บทนิยาม คำ “พิพิธภัณฑสถาน” ไว้ว่า “น. สิ่งของต่างๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ” และให้บทนิยามคำ “พิพิธภัณฑสถาน” ไว้ว่า “น. สถาบันถาวรที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรมหรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ (บ้านจอมยุทธ, 2568, ออนไลน์)

บทบาทของพิพิธภัณฑสถาน

พิพิธภัณฑสถานเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เกิดขึ้นจากการรวบรวมภูมิปัญญาและผลิตผลต่าง ๆ ภายในท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนคลังสะสมภูมิปัญญาที่บรรพชนได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดไว้ให้คนรุ่นหลัง โดยมีเป้าหมายสำคัญคือ ทำให้คนในท้องถิ่นรู้จักตนเองและตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของตน

สิ่งที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานจึงไม่ใช่เพียงวัตถุที่จับต้องได้เท่านั้น หากแต่รวมถึง “ความหมาย” ที่แฝงอยู่เบื้องหลังวัตถุเหล่านั้นด้วย วัตถุจัดแสดงจึงไม่จำเป็นต้องมีค่าในเชิงราคา หรือมีอายุความเก่าแก่ หากแต่ควรเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และเรื่องราวทางสังคมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน วัตถุที่บุคคลสำคัญสร้าง

ขึ้น หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ช่วงใดช่วงหนึ่ง เน้นการนำเสนอ “วัตถุทางชาติพันธุ์” มากกว่าวัตถุทางโบราณคดี เพราะวัตถุเหล่านี้เปรียบเสมือน “ประจุมิปัญญา” ของชุมชน เช่น เครื่องดักสัตว์ที่สะท้อนความรู้เชิงช่าง การรู้จักพืชสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยา เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2539 : 27)

ตามความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑ์” (Museum) ได้มีการให้คำจำกัดความไว้ว่า เป็น สถาบันถาวรที่จัดตั้งขึ้นโดยไม่แสวงหาผลกำไร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการแก่สังคมและเพื่อการพัฒนาสังคม โดยเปิดโอกาสให้สาธารณชนสามารถเข้าใช้บริการได้ พิพิธภัณฑ์ทำหน้าที่หลักในการรวบรวม สงวนรักษา ศึกษาวิจัย สื่อสาร และจัดแสดงวัตถุหรือนิทรรศการ เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการค้นคว้า การศึกษา การวิจัย การสันถนาการ ตลอดจนการเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ และเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน (สภาการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หรือ ICOM เป็นสถาบันที่องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO ได้สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489, 2489 : 239)

นักวิชาการสายพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของ พิพิธภัณฑ์ ในมิติที่เกี่ยวข้องกับ สาธารณูปการ โดยอธิบายว่า สาธารณูปการ หมายถึง การช่วยเหลือ อุดหนุน หรือเกื้อกูลแก่คนส่วนมากหรือสาธารณชน ตลอดจนกิจการที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาและการจัดระเบียบให้เรียบร้อย ในบริบทของวัด สาธารณูปการจึงครอบคลุมถึงการพัฒนาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม การก่อสร้าง ตลอดจนการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุและศาสนสถานให้มีความเรียบร้อยและสมบูรณ์ เพื่อคงคุณค่าและประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม (พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ), 2540 : 54)

จากประเด็นความหมายของพิพิธภัณฑ์ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกันในแง่ของการจัดสถานที่เพื่อแสดงและอนุรักษ์โบราณวัตถุและสิ่งของต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษา การอนุรักษ์ และการสร้างความเพลิดเพลิน นักวิชาการบางท่านได้ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไว้อย่างง่ายที่สุดว่า คือ การสร้างอาคารเพื่อเก็บรวบรวมวัตถุท้องถิ่นไว้ดูแลรักษา และนำมาแสดงเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และความเพลิดเพลิน โดยมีเจตนาให้ผู้เข้าชมรู้สึกสนใจ ชื่นชม และใคร่ครวญสิ่งจัดแสดงอย่างละเอียด จนเกิดแรงกระตุ้นที่จะกลับมาศึกษาเพิ่มเติมอีกครั้ง แนวคิดนี้สอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการต่างประเทศ ที่ให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์ในเชิงการอนุรักษ์ โดยมีได้หมายถึงเพียงการเก็บรักษาตัวอาคารเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมโดยรอบทั้งทางกายภาพและทางจิตภาพ ซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยมีแนวคิด “เมือง” เองก็มีใช่เพียงสิ่งจัดแสดง แต่เป็นศูนย์กลางแห่งชีวิตที่ดำรงอยู่และพัฒนา ดังนั้น พิพิธภัณฑ์สถานจึงถูกนิยามว่าเป็น สถาบันถาวรเพื่อบริการและพัฒนาสังคม เปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้าถึงได้โดยไม่แสวงหาผลกำไร มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา วิจัย ถ่ายทอดความหมาย และจัดแสดงสิ่งต่าง ๆ (Hudson, Cultural, 1987 : 95) เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา การวิจัย และความเพลิดเพลินในเรื่องราวของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

สรุปพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านหมายถึงสถานที่รวบรวมและจัดแสดงสิ่งของที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการศึกษา การอนุรักษ์ และความเพลิดเพลิน โดยมีได้จำกัดเฉพาะโบราณวัตถุหรือของมีค่า แต่รวมถึงวัตถุทางชาติพันธุ์ที่สะท้อนชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน โดยมีลักษณะเป็นสถาบันถาวรไม่แสวงหาผลกำไร ทำหน้าที่เก็บรักษา วิจัย ถ่ายทอดความหมาย และจัดแสดงเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณชน ทั้งนี้ นักวิชาการไทยและต่างประเทศต่างให้ความหมายที่สอดคล้องกันในด้านการอนุรักษ์และการสร้างคุณค่าทางสังคม ขณะที่นักวิชาการพระพุทธศาสนายังมองพิพิธภัณฑ์ในมิติของ “สาธารณูปการ” อันเกี่ยวข้องกับการพัฒนาและบูรณะศาสนสถาน เพื่อให้คงไว้ซึ่งประโยชน์และคุณค่าทางวัฒนธรรม

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านในประเทศไทย

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน พบว่านักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศได้ให้อธิบายไว้อย่างหลากหลาย ทั้งที่แตกต่างและสอดคล้องกันในแต่ละมิติ ตามมุมมองของแต่ละท่าน ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอรายละเอียดแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน โดยอ้างอิงจาก พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ซึ่งในมาตรา 4 ได้ให้ความหมายสำคัญไว้ดังนี้

โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุ ลักษณะการก่อสร้าง หรือหลักฐานทางประวัติที่เกี่ยวข้องเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมทั้งสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีด้วย

โบราณวัตถุ หมายถึง สัมหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือส่วนประกอบของโบราณสถาน รวมถึงขามมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุ ลักษณะการสร้างสรรค์ หรือหลักฐานทางประวัติ มีคุณค่าในเชิงศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยฝีมืออันประณีต และมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ (กรมศิลปากร, 2548 : 10)

นอกจากคุณค่าที่สูงในเชิงศิลปวัฒนธรรมแล้ว นักวิชาการบางท่านยังได้อธิบายว่า พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมัยใหม่ คือพิพิธภัณฑ์ที่มีการดำเนินงานตามมาตรฐานสากลของพิพิธภัณฑ์ โดยมีภารกิจหลัก ได้แก่

- 1) การรวบรวมวัตถุ (Collection)
- 2) การจำแนกประเภทวัตถุ (Identifying)
- 3) การบันทึกเป็นหลักฐาน (Recording)
- 4) การสงวนรักษา (Preservation)
- 5) การจัดแสดงนิทรรศการ (Exhibition)
- 6) การให้การศึกษา (Education)

สำหรับ พัฒนาการของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมัยใหม่ ในประเทศไทย เริ่มต้นขึ้นราวปี พ.ศ. 2500 และสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงสำคัญ ดังนี้

ช่วงที่ 1 ระยะก่อตัวและปรับปรุงระบบการทำงานของพิพิธภัณฑ์สถาน ให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากล โดยเฉพาะการเก็บรวบรวมวัตถุโบราณและศิลปวัตถุ

ช่วงที่ 2 ระยะการพัฒนาต่อยอด โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบ การจัดนิทรรศการถาวรและชั่วคราว รวมทั้งการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อการศึกษาและการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

พัฒนาการของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมัยใหม่ในประเทศไทย

ช่วงระยะแรก (พ.ศ. 2500 – 2510)

การพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมัยใหม่ในประเทศไทยเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2500 ด้วยการจัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งนับเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในแหล่งโบราณคดี (Site Museum) แห่งแรกของไทย และเป็นต้นแบบของการจัดแสดงที่ทันสมัยในยุคนั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการจัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ซึ่งดำเนินการจัดแสดงตามรูปแบบเดียวกัน และในปี พ.ศ. 2509 ได้จัดตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีการออกแบบอาคารแบ่งสัดส่วนการใช้สอยอย่างครบถ้วน ทั้งห้องนิทรรศการถาวรและชั่วคราว ห้องบรรยาย ห้องปฏิบัติการ ห้องสมุด และสำนักงานภัณฑารักษ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 ได้มีการปรับปรุง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ให้มีลักษณะเป็นพิพิธภัณฑ์ด้านศิลปะ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ช่วงระยะที่สอง (พ.ศ. 2524 – 2542)

พัฒนาการในช่วงนี้เป็นการขยายเครือข่ายพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติให้ครอบคลุมภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ โดยเริ่มจากการก่อตั้ง พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน ในปี พ.ศ. 2524 ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนของการจัดแสดงที่พัฒนามาสู่พิพิธภัณฑ์สถานสมัยใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 ได้เปิด ห้องจัดแสดงประวัติศาสตร์ไทย ณ อาคารคิวโมกขพิมาน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พร้อมนำเทคนิคการจัดแสดงสมัยใหม่เข้ามาใช้ จากนั้นมีการขยายตัวอย่าง ดังนี้

- พ.ศ. 2528 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี (ประจำภาคตะวันออก)
- พ.ศ. 2532 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี และ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ถลาง
- พ.ศ. 2534 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี
- พ.ศ. 2536 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย
- พ.ศ. 2541 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด (พิพิธภัณฑ์ประจำเมืองแห่งแรก)
- พ.ศ. 2542 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ชุมพร (พิพิธภัณฑ์ประจำเมืองแห่งที่สอง)

การขยายตัวดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการพัฒนาบทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติจากการเป็นเพียงสถานที่เก็บวัตถุโบราณและศิลปวัตถุ ไปสู่การเป็นสถาบันเพื่อการศึกษา การวิจัย และการสร้างความรู้แก่สาธารณชน (สุรศักดิ์ ศรีสำออง, 2542 : 399)

จากพัฒนาการดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการศึกษานวนคดีด้านพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยไม่เพียงเชื่อมโยงกับการพัฒนาทางสังคม และวัฒนธรรม หากยังสัมพันธ์กับความเป็นมาของคำว่า “พิพิธภัณฑ์” หรือ “พิพิธภัณฑ์สถาน” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงเป็นผู้บัญญัติศัพท์นี้ขึ้นในภาษาไทย โดยมีที่มาจากคำภาษาอังกฤษ museum ซึ่งมีรากศัพท์จากคำว่า muse อันหมายถึง “เทพธิดาแห่งศิลปวิทยา” ในตำนานกรีกโบราณ

การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ

ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ได้ประมวลแนวคิดจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ เพื่อนำเสนอในประเด็นความหมาย แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวน พบว่า นักวิชาการได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุแตกต่างกันไปตามมุมมอง โดยมีทั้งในมิติทางกฎหมายและในมิติทางวิชาการ

1. มิติทางกฎหมาย

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 มาตรา 4 ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

โบราณสถาน อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุ ลักษณะการก่อสร้าง หรือหลักฐานทางประวัติ มีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีด้วย

โบราณวัตถุ สสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน รวมถึงซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุ ลักษณะการสร้าง หรือหลักฐานทางประวัติ มีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

ศิลปวัตถุ สิ่งที่ทำขึ้นด้วยฝีมืออย่างประณีต และมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ

2. มิติทางวิชาการ

นักวิชาการบางท่านได้ให้นิยามการอนุรักษ์ว่าเป็น “การสงวนรักษา” หรือ “การธำรงไว้ซึ่งสภาพดั้งเดิม” ของโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยมุ่งเน้นการป้องกันมิให้เสื่อมสลายหรือถูกทำลายไปตามกาลเวลา ขณะที่บางท่านมองว่าการอนุรักษ์ไม่เพียงแต่การคงสภาพเท่านั้น หากยังรวมถึงการบูรณะ ซ่อมแซม และการจัดการเชิงวิชาการเพื่อให้โบราณสถานและโบราณวัตถุสามารถแสดงคุณค่าและถ่ายทอดความหมายแก่สังคมได้

โดยข้อเท็จจริง “โบราณสถาน” ยังหมายถึง สิ่งก่อสร้างที่ติดอยู่กับที่และไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ เช่น เนินดินที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ถ้ำ เพิงผา สถานที่ที่มนุษย์เคยใช้สอยในอดีตหรือยังคงใช้ประโยชน์สืบมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระปรางค์ ศาลา พระราชวัง วัง ป้อมปราการ กำแพงแก้ว ค่าย แหล่งฝังศพโบราณ ตะแลงแกง ศาลหลังเมืองเตาเผาเครื่องสังคโลก คูเมือง กำแพงเมือง บ้านเรือน โกดัง ท่าเรือ หรือคลองเมืองโบราณ เป็นต้น ส่วน “โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ” หมายถึง วัตถุต่าง ๆ ที่มีความเก่าแก่ ไม่ว่าจะเป็นหิน ดินเผา ไม้ เขาสัตว์ หนัง ใยพืช หรือใยสัตว์ ซึ่งในสมัยโบราณได้นำมาใช้สร้างสรรค์เป็นสิ่งของเครื่องใช้และศิลปกรรม ตัวอย่างเช่น เครื่องมือหิน เครื่องประดับ พระพุทธรูป สมุดข่อย หนังสือ ศิลปจารึก ตัวหนังสือลง เครื่องดนตรีพื้นบ้านและเครื่องดนตรีโบราณชนิดต่าง ๆ เป็นต้น (สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2542 : 9)

ทั้งสองความหมายดังกล่าวต่างให้ความสำคัญกับ โบราณสถาน และ โบราณวัตถุ ในฐานะที่โบราณสถานเป็นอสังหาริมทรัพย์หรือสิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ และมีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ส่วนโบราณวัตถุ

เป็นสิ่งหิรมิทรัพย์ประเภทของโบราณหรือสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์คือการสร้างสรรค์และการฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นด้านศิลปกรรมในลักษณะผสมผสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคม และเป็นการสืบทอดความเป็นชาติและเอกลักษณ์ของประชาชนในท้องถิ่น อนึ่ง การอนุรักษ์ยังหมายถึงการดำรงรักษาสภาพดั้งเดิมของศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม โบราณสถาน หรือแม้กระทั่งส่วนหนึ่งส่วนใดของเมือง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่า เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกับชีวิตประจำวันของผู้คนได้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2540 : 45)

ในกลุ่มนักวิชาการนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุว่า เป็นความพยายามที่จะตกย้ำคุณค่าในฐานะศิลปกรรมและเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งควรได้รับการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์มิได้หมายถึงเพียงการเก็บรักษาอาคารหรือวัตถุโบราณไว้ในสภาพเดิมเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการถนอมดูแลรักษาทุกสิ่ง ตั้งแต่ตัวอาคาร สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ตลอดจนบรรยากาศในเชิงจินตภาพที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดยมีความเชื่อว่า “เมือง” มิใช่เป็นเพียงผลงานที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางแห่งวิถีชีวิตที่ยังคงดำเนินอยู่และพัฒนา (Carter, Larry W., 1972 : 15)

สรุปการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุหมายถึงการสงวนรักษาและดำรงคุณค่าของสิ่งหิรมิทรัพย์หรือสิ่งก่อสร้างที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ รวมถึงสิ่งหิรมิทรัพย์ที่เป็นของโบราณ สิ่งประดิษฐ์ หรือสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งมีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี โดยนักวิชาการมองว่าการอนุรักษ์มิใช่เพียงการคงสภาพเดิม แต่ยังรวมถึงการบูรณะ ซ่อมแซม การจัดการเชิงวิชาการ และการถนอมรักษาสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพและทางจินตภาพ เพื่อให้โบราณสถานและโบราณวัตถุยังคงแสดงคุณค่า ถ่ายทอดความหมาย และสามารถใช้อย่างยั่งยืนร่วมกับสังคมปัจจุบันได้อย่างยั่งยืน อันเป็นการสืบทอดเอกลักษณ์และความเป็นชาติสู่คนรุ่นหลัง

บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ สามารถสรุปได้จากการประมวลแนวคิดของนักวิชาการ โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่

- 1) การดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ
- 2) การให้ความรู้แก่ประชาชนในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ
- 3) การให้ความร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

การดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวนแนวคิดของนักวิชาการไทย พบว่าการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในประเทศไทยมีรากฐานมาจาก การอนุรักษ์แบบประเพณีนิยม ซึ่งยึดโยงอยู่กับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา หลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์หลายแหล่งสะท้อนให้เห็นบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้ดูแลและซ่อมแซมศาสนสถานและศาสนวัตถุ ตัวอย่างเช่น จารึกวัดศรีชุมสมัยกรุงสุโขทัย ได้กล่าวถึง พระมหาเถรศรีศรัทธาธุราฐจันทน์ ผู้ดำเนินรอยตามพระพุทธเจ้าในการจาริกแสวงบุญไปยังสถานที่สำคัญทั้งในอาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรใกล้เคียง และศรีลังกา ในระหว่างการจาริกนั้นได้กระทำการซ่อมแซมพระพุทธรูป โดยการรวบรวมชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินแล้วซ่อมแซมด้วยปูน ถือเป็นบุญกุศลอันยิ่งใหญ่และเป็นแบบอย่างให้ชาวพุทธสืบต่อมา

แนวปฏิบัตินี้สะท้อนว่า การดูแลรักษาและบูรณะศาสนสถานหรือศาสนวัตถุในอดีต ไม่ได้อาศัยวิธีการเชิงวิชาการอย่างปัจจุบัน แต่เกิดจากแรงศรัทธาและความเชื่อในบุญกุศล การอนุรักษ์เชิงประเพณีนิยมจึงเป็นการสืบทอดพระศาสนาในอีกลักษณะหนึ่ง ผ่านการปกป้องและดูแลรักษาสัญลักษณ์ทางศาสนาให้คงอยู่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะขัติ, 2552 : 18)

โดยข้อเท็จจริงแล้ว การดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุมีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ใกล้ชิดของพระสงฆ์กับหลักฐานทางโบราณคดี ในแง่ของการบูรณะซ่อมแซมศาสนวัตถุที่ชำรุดทรุดโทรมนั้น น่าจะมีการสืบเนื่องมาโดยตลอด เนื่องจาก

พระสงฆ์มักออกธุดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ จึงมีโอกาสพบเห็นโบราณสถานและโบราณวัตถุมากกว่าคนทั่วไป โบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านี้จำนวนมากสร้างขึ้นเพื่อการพระพุทธศาสนา เช่น วิหาร พระพุทธรูป หรือศาสนสถานอื่น ๆ ที่เมื่อเสื่อมโทรมลง พระสงฆ์ก็มักจะไม่นึกถึง แต่ดำเนินการซ่อมแซมตามกำลังความสามารถที่มีอยู่

ในบางกรณี พระสงฆ์อาจชักชวนชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบูรณะศาสนวัตถุและโบราณสถานเหล่านั้น กิจกรรมดังกล่าวไม่เพียงเป็นการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างทางศาสนา แต่ยังถือเป็นวัตรปฏิบัติอันพึงกระทำของพระสงฆ์ ซึ่งสะท้อนถึงความปลอดภัยและความรับผิดชอบในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป (สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, 2550 : 53-54)

ทั้งสองความหมายต่างให้ความสำคัญกับ การดูแลรักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยเฉพาะในบทบาทของพระสงฆ์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหลักฐานทางโบราณคดี เนื่องจากพระสงฆ์มักออกธุดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ จึงมีโอกาสพบเห็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม และได้ดำเนินการซ่อมแซมตามกำลังความสามารถที่มี ซึ่งสะท้อนถึงความปลอดภัยในหน้าที่ต่อพระพุทธศาสนา

แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เมื่อครั้ง พระวชิรญาณมหาเถระ (รัชกาลที่ 4) ได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์หลายครั้ง ก่อนที่จะขึ้นครองราชสมบัติ และภายหลังจึงทรงโปรดให้มีการปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบดั้งเดิม โดยโปรดเกล้าให้ช่างและนายทหารในพระองค์จัดทำตัวอย่างพระเจดีย์กลมขึ้น จากนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (สมเด็จพระยาองค์ใหญ่) เป็นแม่กองเจ้าของการก่อสร้าง โดยได้เริ่มจากการถากต้นไม้บนองค์พระเจดีย์ จัดซื้ออิฐจากการรื้อวัดเก่า และทำอิฐใหม่เพิ่มเติม เพื่อนำมาก่อเป็นฐานและดำเนินการบูรณะ (สุทธชัย ยัมประเสริฐ, 2533 : 158) มีบทบาทดังนี้

1. การให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุแก่ประชาชน

การให้ความรู้แก่ประชาชนในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุถือเป็นบทบาทสำคัญของพระสงฆ์ เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาแต่อดีต พระสงฆ์จึงอยู่ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้เผยแผ่ภูมิปัญญา พระสงฆ์สามารถใช้โอกาสในการแสดงธรรม การสอนศีลธรรม และกิจกรรมทางศาสนาเพื่อสอดแทรกความรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนการปลูกจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมให้แก่พุทธศาสนิกชน วิธีการให้ความรู้ของพระสงฆ์อาจทำได้หลายรูปแบบ การบรรยายธรรมและการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม เพื่อเชื่อมโยงหลักธรรมเข้ากับการอนุรักษ์ศาสนสถานและโบราณวัตถุ การจัดกิจกรรมอบรม ประชุม หรือเวทีเสวนาแก่ชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักรู้ในการอนุรักษ์ การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหรือโบราณสถาน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเผยแพร่ความรู้ผ่านสื่อท้องถิ่นหรือสื่อสมัยใหม่ เช่น แผ่นพับ หนังสือธรรมะ สื่อออนไลน์ เพื่อให้ประชาชนเข้าถึงได้อย่างกว้างขวาง การให้ความรู้เช่นนี้ไม่เพียงช่วยเพิ่มพูนความเข้าใจด้านศิลปวัฒนธรรมแก่ประชาชนเท่านั้น หากยังช่วยปลูกฝังคุณค่าแห่งการอนุรักษ์ สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม และกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่สืบไป

2. ความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุกับหน่วยงานราชการ

การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นภารกิจที่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบูรณะและดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ จำเป็นต้องอาศัยทั้งความรู้ทางวิชาการและทรัพยากรจากหน่วยงานราชการที่มีความเชี่ยวชาญและมีอำนาจหน้าที่กำกับดูแล ขณะเดียวกันพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ดูแลโดยตรงในพื้นที่วัดก็มีบทบาทสำคัญในการเป็นสะพานเชื่อมระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ

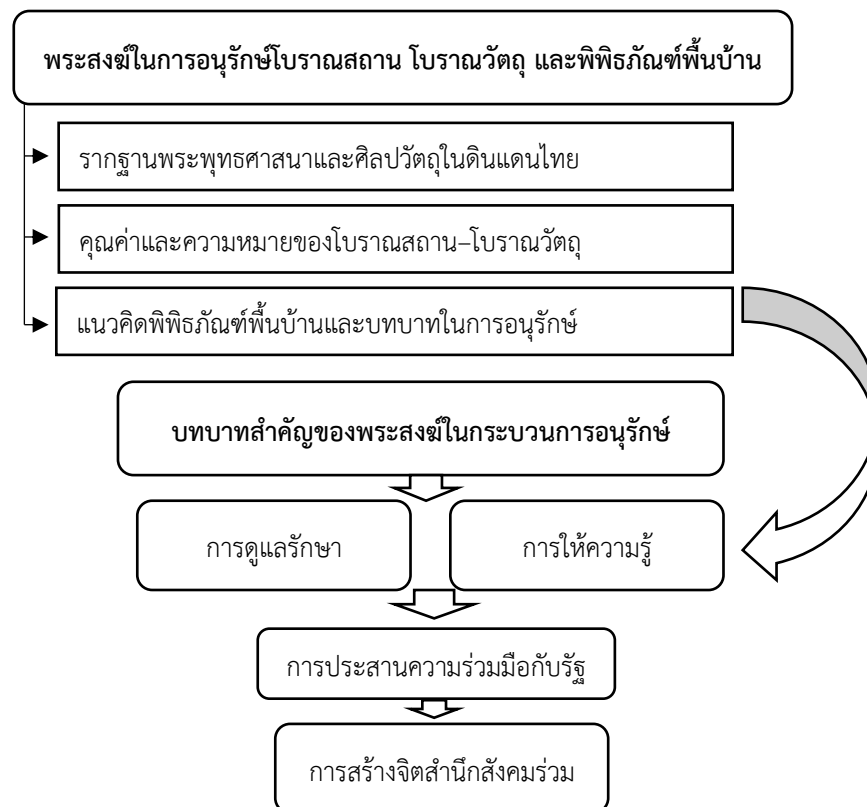
3. ความร่วมมือดังกล่าวมักปรากฏในหลายลักษณะ

การบูรณะซ่อมแซม พระสงฆ์ทำหน้าที่ประสานงานและเสนอข้อมูลความเสียหายแก่กรมศิลปากรหรือหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อให้การบูรณะเป็นไปตามหลักวิชาการและคงไว้ซึ่งคุณค่าเดิม การจัดทำทะเบียนและฐานข้อมูล หน่วยงานราชการ เช่น กรมศิลปากร มีหน้าที่สำรวจ บันทึก และประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ขณะที่พระสงฆ์ช่วยให้ข้อมูลเชิงพื้นที่และประวัติความเป็นมาที่สืบทอดจากชุมชน การเผยแพร่ความรู้แก่สาธารณชน พระสงฆ์ร่วมกับหน่วยงานการศึกษาและวัฒนธรรม จัดกิจกรรม

เผยแพร่วิชาความรู้ด้านการอนุรักษ์ ทั้งในรูปแบบการอบรม เวทีเสวนา และการจัดนิทรรศการ การสร้างเครือข่ายชุมชน พระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนาและจิตใจ จึงสามารถชักชวนประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการอนุรักษ์ที่หน่วยงานราชการริเริ่ม เช่น โครงการบูรณะวัด โครงการฟื้นฟูโบราณสถานท้องถิ่น กล่าวได้ว่า ความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับหน่วยงานราชการเป็นการบูรณาการ “พลังศรัทธา” ของชุมชนเข้ากับ “พลังวิชาการและกฎหมาย” ของรัฐ ทำให้การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุมีความถูกต้องตามหลักวิชาการ มีความยั่งยืน และยังคงคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมไว้เพื่อสังคมในอนาคต

สรุปบทบาทของพระสงฆ์ในการดูแลรักษาโบราณสถานถือเป็นงานที่สำคัญ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องและใกล้ชิดกับโบราณสถานและศาสนวัตถุในวัดโดยตรง อดีตพระสงฆ์จำนวนมากมีความรู้ด้านงานช่างและศิลปกรรม สามารถบูรณะ ซ่อมแซม และดูแลรักษาโบราณสถานหรือโบราณวัตถุอันทรงคุณค่าภายในวัดได้ด้วยตนเอง ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชนโดยรวม พระสงฆ์ยังควรทำหน้าที่เป็นแบบอย่างที่ดีในการตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ พร้อมทั้งกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมและรอบคอบในการใช้ประโยชน์จากมรดกทางศิลปวัฒนธรรม เพื่อให้คงคุณค่าและความยั่งยืนสืบไป

บทสรุป

แผนภาพที่ 1 บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

บทสรุปจากการศึกษา “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน” โดยสามารถดำเนินการได้ ดังนี้

1) การรับรู้รากฐานพระพุทธศาสนาและศิลปวัตถุในดินแดนไทย พระพุทธศาสนาเถรวาทเผยแผ่เข้ามาในดินแดนไทยตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นคณะสมณทูตเข้ามายังแคว้นสุวรรณภูมิ หลักฐานสำคัญที่ค้นพบ เช่น ศิลารธรรมจักร กวางหมอบ และแท่นสลุบที่จังหวัดนครปฐม ล้วนสะท้อนถึงร่องรอยการตั้งมั่นของ

พระพุทธศาสนาและเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อเกิดโบราณวัตถุและศิลปวัตถุในแผ่นดินไทย อันเป็นรากฐานของศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อมา

2) การทำความเข้าใจคุณค่าและความหมายของโบราณสถาน-โบราณวัตถุ โบราณสถานและโบราณวัตถุมีคุณค่าในฐานะพยานแห่งอดีต โบราณสถานเป็นสิ่งก่อสร้างติดอยู่กับที่ ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ หรือเมืองโบราณ ขณะที่โบราณวัตถุเป็นสิ่งที่แยกแยะที่อาจเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสร้างขึ้นโดยฝีมือมนุษย์ เช่น พระพุทธรูป ศิลากาจิกร เครื่องดนตรี หรือเครื่องมือหิน สิ่งเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนความรุ่งเรืองด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี แต่ยังแสดงถึงภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ของชาติ ดังนั้น การอนุรักษ์จึงมิใช่เพียงการรักษาสภาพ หากแต่เป็นการธำรงคุณค่าและการสืบทอดจิตวิญญาณทางวัฒนธรรม

3) การทำความเข้าใจแนวคิดพิพิธภัณฑสถานและบทบาทในการอนุรักษ์ พิพิธภัณฑสถานทำหน้าที่รวบรวม อนุรักษ์ วิจัย และจัดแสดงสิ่งของในท้องถิ่น โดยมีได้จำกัดอยู่เฉพาะโบราณวัตถุที่มีมูลค่าสูง แต่ยังคงครอบคลุมถึงวัตถุทางชาติพันธุ์ที่สะท้อนวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน วัตถุที่จัดแสดงอาจเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ พืชสมุนไพร หรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จุดประสงค์สำคัญคือการทำให้คนในชุมชนรู้จักตนเอง ภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรม และใช้พิพิธภัณฑสถานเป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อการศึกษาและการพัฒนาสังคม

4) บทบาทสำคัญของพระสงฆ์ในกระบวนการอนุรักษ์ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ สามารถจำแนกได้อย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้

(1) บทบาทในฐานะผู้ดูแลและพิทักษ์โบราณสถาน พระสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงในการดูแลรักษาศาสนสถานและศาสนวัตถุในวัด ทั้งการซ่อมแซม บูรณะ และป้องกันการบุกรุกหรือทำลาย ซึ่งในอดีตพระสงฆ์มักอาศัยแรงศรัทธาและการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านในการดูแลวัดและโบราณสถาน

(2) บทบาทในฐานะผู้ถ่ายทอดความรู้และสร้างจิตสำนึก พระสงฆ์ทำหน้าที่เผยแพร่ความรู้ด้านคุณค่าและความสำคัญของโบราณสถาน-โบราณวัตถุ ผ่านการเทศนา การสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม และการจัดกิจกรรมทางศาสนา ทำให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ และปลูกฝังจิตสำนึกเชิงวัฒนธรรมตั้งแต่ระดับชุมชน

(3) บทบาทในฐานะผู้ประสานงานและผู้ร่วมพัฒนา พระสงฆ์มักเป็นผู้นำในการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักวิชาการ และภาคประชาชน เพื่อผลักดันการสำรวจ การขึ้นทะเบียน และการบูรณะโบราณสถานให้เป็นไปตามหลักวิชาการ ทั้งยังช่วยเชื่อมโยงระหว่างพลังศรัทธาของชุมชนกับพลังวิชาการและกฎหมายของภาครัฐ

5) การสรุปบทเรียนและการสร้างจิตสำนึกสังคมร่วม บทบาทของพระสงฆ์และพิพิธภัณฑสถานจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำงานคู่กัน พระสงฆ์มีหน้าที่ดูแลโดยตรงในพื้นที่ศาสนสถาน ส่วนพิพิธภัณฑสถานทำหน้าที่รวบรวมและเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน การบูรณาการพลังศรัทธาของพระสงฆ์กับพลังวิชาการและกฎหมายของรัฐ ตลอดจนความร่วมมือของชุมชน จะทำให้การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุมีความถูกต้องตามหลักวิชาการ มีพลังขับเคลื่อนจากชุมชน และเกิดความยั่งยืนในการสืบทอดคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชาติให้คงอยู่สืบไป

เอกสารอ้างอิง

- พระมหาเสถียร ถาวรรณโม (เกษชาชาติ). (2555). **การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (2550). **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- กรมศิลปากร. (2533). **แผนแม่บทนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์สมานพันธ์.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2530). **รายงานการสำรวจโบราณสถานเมืองสุโขทัยเก่า**. เมืองโบราณ, 4(1).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด.
- บ้านจอมยุทธ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.baanjomayut.com/library_2/museum/index.html [เข้าถึงเมื่อ 12 สิงหาคม 2568].
- กรมศิลปากร. (2539). **คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ**.
- สภาการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (ICOM). **ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดตั้งและการสนับสนุนโดย UNESCO ตั้งแต่ พ.ศ. 2489**.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ). (2540). **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Hudson. (1978). **Cultural: Conservation Economic Development**. In Conservation and Tourism. London: Heritage Trust.
- กรมศิลปากร. (2548). **พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (พิมพ์ครั้งที่ 9)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์.
- สุรศักดิ์ ศรีสำออง. (2542). **โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: แพร่วิทยา.
- สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. (2542). **คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (2540). **คู่มือถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการ ปี 2538-2540**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด.
- Carter, Larry W. (1972). **Environmental Impact Assessment**. New York: McGraw-Hill Book Company.
- ปิ่นรัชฎ์ กาญจนนัฐติ. (2552). **การอนุรักษ์มรดกสถาปัตยกรรมและชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุราชัย ยิ้มประเสริฐ. (2533). **พระปฐมเจดีย์กับเมืองนครปฐม**. ศิลปวัฒนธรรม, 12(1).